

Teorie grid-group v politické vědě: předpoklady, aplikace, kritika

Marek Skovajsa

Zkoumání politické kultury patří v rámci současné politické vědy k oborům, které mohou vykazat rozsáhlé soupisy publikací, alespoň jedno dominantní „paradigma“ a dokonce i řadu navzájem soupeřících škol. Přesto toto zkoumání nelze zcela samozřejmě vydávat za obor etablovaný a tvořící již nezpochybnitelnou součást snahy o vědecké zkoumání politiky. Ono dominantní paradigma, jímž není nic jiného než výzkumná tradice vyrůstající ze známé práce dvojice amerických politických vědců Almonda a Verby *The Civic Culture* [Almond, Verba 1963], totiž od 70. let minulého století ztratilo mnoho ze své počáteční teoretické přitažlivosti, která byla dána popularitou strukturně-funkcionalistického přístupu, jehož ústup ze slávy se odehrál právě počátkem zmíněné dekády. Tím nemá být řečeno, že kvantitativně empirická výzkumná tradice navazující na Almonda a Verbu dnes není vlivná, ba stále nejrozšířenější mezi všemi přístupy k problematice politické kultury [Kaase 1983; Inglehart 1988]. Současné však platí, že empirický přístup byl vystaven celé řadě vážných kritik z různých stran a některým autorům dokonce posloužil jako terč zcela zdrcujících odsouzení, jako když jej David Laitin označil za „zdegenerovaný výzkumný program“ [Laitin 1995].

Tento příspěvek není věnován zhodnocení kladů a záporů empirické odnože zkoumání politické kultury, ale diskusi o jednom z alternativních přístupů, který se objevil v 80. letech a udržel si své stoupence – ovšem i přesvědčené odpůrce – až do současnosti. Jedná se o tzv. teorii grid-group¹, jejímž propagátorem

¹ Označení „teorie grid-group“ vyžaduje hned zpočátku dvě více než pouze terminologické poznámky. Předně je třeba připustit pochybnosti, zda se u analytického projektu Douglasové, Wildavského, Thompsona, Ellise a dalších dá vůbec hovořit o teorii. V literatuře jsou často preferována skromnější označení „přístup“, „analýza“ apod. Jak však bude ukázáno dále, tento směr

v oblasti politické vědy byl americký politolog Aaron Wildavsky, ale která vychází především z díla britské sociální antropoložky Mary Douglasové.

V české odborné literatuře dosud nebyla tomuto přístupu k politické kultuře věnována ani minimální pozornost, pomineme-li kapitolu o Mary Douglasové v Soukupově přehledu antropologických teorií kultury [Soukup 2000: 168–73] a několik sporých odkazů v pracích sociologů věnujících se postojům k problémům životního prostředí [např. Řeháková 2001: 480n]. Z tohoto důvodu bude většina prostoru věnována představení jeho teoretických východisek a základních tezí. Protože se však jedná o přístup značně ambiciózní, pokud jde o vyčtené cíle a záběr, ale již méně přesvědčivý svými výsledky, pokusím se v závěrečné části předložit stručnou kritiku těch částí teorie, které se mi jeví jako obzvláště problematické.

Vývoj teorie grid-group

Počátky teorie grid-group je třeba hledat v pracích britské sociální antropoložky Mary Douglasové, která ji poprvé formulovala v knize *Natural Symbols* [Douglas 1970] a dále rozvedla ve známé esejí *Cultural Bias* [Douglas 1979]. Pro rozšíření teorie grid-group do politické vědy sehrála klíčovou roli spolupráce Douglasové a amerického politologa Aarona Wildavského, která vyústila mj. v často citovanou a kontroverzní práci *Risk and Culture* [Douglas, Wildavsky 1982], analyzující vnímání rizik jako primárně kulturní fenomén podle předpokladu teorie grid-group. Do první poloviny 80. let spadá i další rozvíjení této teorie na poli sociální antropologie – sem patří sborník *Essays in the Sociology of Perception* [Douglas 1982], ale také například pokus o převedení schématu grid-group do jazyka matematického modelování [Gross, Rayner 1985].

K dalšímu rozvoji teorie a pokusům o výzkumné aplikace v politické vědě došlo v druhé polovině 80. let zejména díky systematické pozornosti, které tomuto přístupu věnoval Wildavsky (na prvním místě [Wildavsky 1987]) a jeho spolupracovníci a žáci z Fakulty veřejné politiky na Universitě v Berkeley.

výzkumu na statut teorie přinejmenším aspiruje, což dokládá i název *Cultural theory*, který Wildavsky et al. použili pro dosud nejdůkladnější výklad svých názorů [Thompson, Ellis, Wildavsky 1990]. V textu se držím jejich úzu, ač závěrečný kritický přehled ukáže, že se tak děje s řadou závažných výhrad.

Pojmy *grid* i *group* ponechávám v anglickém originále zejména kvůli obůžně přeložitelnosti slova „grid“. Jak bude vyloženo v textu níže, ani jeden z běžných českých překladů tohoto termínu (např. mříž; Soukup překládá jako „sít“ [Soukup 2000: 169]) nevystihuje zcela přesně smysl, který mu teorie rozvíjená Douglasovou, Wildavským et al. propůjčila.

Spolupráce tohoto učitele a jeho pokračovatelů také vedla k dosud největšímu pokusu o výklad a zdůvodnění teorie grid-group v rámci politické vědy v knize *Cultural Theory* [Thompson, Ellis, Wildavsky 1990]. Právě tito dva spoluautoři, Thompson a Ellis, převzali po Wildavského smrti (1993) vedení „školy“ teorie grid-group a pod jejich vedením vznikly v 90. letech studie dále rozvíjející a upřesňující původní teoretický projekt a provádějící jeho aplikaci na nové oblasti badatelského zájmu [srov. Thompson, Grendstad, Selle 1999; Ellis, Thompson 1997].

Z teorie grid-group čerpají i autoři hlásící se k tradici empirických kvantitativních výzkumů politické kultury. Grendstad [2003] porovnal na datech týkajících se pěti severovýchodních zemí vypovídací hodnotu čtyřčlenné kategorizace politických orientací podle teorie grid-group se zavedeným pravo-levým dělením a dospěl sice k opatrnému, ale pozitivnímu závěru, že grid-group teorie analyzuje politické orientace jinak a v některých ohledech hlouběji než pravo-levé schéma.

Nejpozději od konce 80. let se vedle narůstajícího počtu příspěvků k teorii grid-group dá pozorovat také sílící kritika, která tuto teorii odmítá jako zjednodušující, neschopnou podat vysvětlení zkoumaných jevů nebo politicky zatíženou. Tato témata vyvstala velmi jasně ve Wildavského polemice s Laitinem [Wildavsky, Laitin 1988]. Krátká byla životnost teorie grid-group v německé politické vědě: hned velmi časně úvodní seznámení Wernera Janna [Jann 1986] bylo současně také velmi důkladnou kritikou a vyjádřením přesvědčení, že budoucnost tohoto teoretického přístupu je více než nejistá. V nedávno vydaném a co se týče autorského zastoupení reprezentativním *Slovníku německé politické kultury* [Greiffenhagen, Greiffenhagen 2002] by čtenář být jen náznaky inspirace teorií grid-group hledal marně.

Základní předpoklady teorie grid-group

Jádro teorie grid-group lze shrnout do následujících tezí [Thompson, Ellis, Wildavsky 1990: 1–5]:

- Každá společnost má tendenci chovat se a uvažovat v nejrůznějších situacích způsoby, které patří k sobě a společně vytvářejí určitý „způsob života“ charakterizovaný nejen institucionálním uspořádáním, ale také hodnotami, které jednotlivci zastávají. Instituce či sociální vztahy a hodnoty se vzájemně podporují. Způsoby života, tedy soustavy hodnot a institucionalizovaných sociálních vztahů, nevznikají a neudržují se v libovolných kombinacích (**podmínka kompatibility** hodnot a sociálních vztahů).

- Způsoby života se mohou vyskytovat pouze v praktikovatelných podobách, kterých je nanejvýš 5 (**teorém nemožnosti** existence většího počtu způsobů života). Podmínkou existence každé z nich je existence všech ostatních, neboli různé způsoby života, ať jsou sebevícе protikladné, se navzájem podporují a nemohou jeden bez druhého existovat. Tedy: existuje právě 5 různých vzájemně komplementárních způsobů života (**podmínka nutné rozrůzněnosti** způsobů života).²
- Každému způsobu života je vlastní určitý systém sdílených významů, hodnot a přesvědčení, který je označován jako „kulturní předpojatost“ (*cultural bias*). Tak jako existuje pouze pět způsobů života, existují pouze čtyři různé kulturní předpojatosti charakterizující různá institucionální uspořádání sociálních vztahů a pátá kulturní předpojatost, která je typická pro stažení se ze sociálního života, a tedy neexistenci sociálních vztahů (případ poustevníka viz níže).

Teorie grid-group Mary Douglasové

Britská strukturální antropoložka Mary Douglasová vypracovala první typologii založenou na modelu grid-group, a sice typologii společenských uspořádání, jakožto nástroj pro porozumění kosmologickým představám různých kultur a jejich vztahu k rituálu [Douglas 1996/1970]. Autorka vytvořila schéma grid-group jako tzv. polytetickou klasifikaci, kterou charakterizovala následovně: „polytetická klasifikace identifikuje třídy kombinacemi charakteristik a nevyžaduje, aby žádná z definujících vlastností byla přítomná ve všech prvcích třídy. Každý člen zahrnutý do třídy musí vykazovat přítomnost pouze většiny vlastností ve třídě. Výhodou této metody je, že upouští od příkrých dichotomií“ [Douglas 1982: 200n].

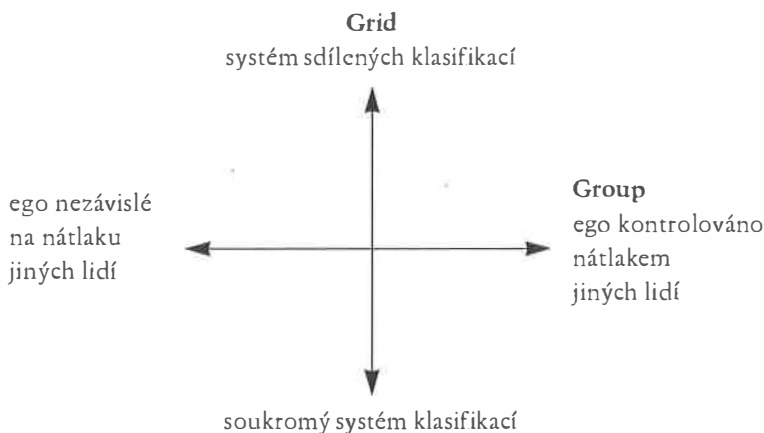
V případě schématu grid-group se jasně ukazují strukturalistická východiska Douglasové, neboť při všem důrazu na bohatství symbolismu a mnohost významů naplňujících kultury zde základ výkladu sociální reality představuje abstraktní rastr tvořený kombinací dvou dichotomických kategorií. Douglasová zvolila za jednu základní dimenzi svého modelu (grid) rozsah, v němž jedinec

² Podmínka nutné rozrůzněnosti nastoluje otázku, zda autoři teorie grid-group jsou konsekventní, když píší o jednotlivých kulturních typech, jako by vystihovaly celou společnost. Douglasová v některých pracích ztotožňuje společnosti s jednou kulturní předpojatostí. Lze ji ale interpretovat i tak, že jde o předpojatost převládající, která zakrývá ostatní, i když je jimi umožněna. V opačném případě bychom se dostali do rozporu s podmínkou nutné rozrůzněnosti způsobů života. Pro současné postindustriální společnosti bezpochyby platí, že v nich vedle sebe koexistují všechny čtyři způsoby života a jim odpovídající kulturní předpojatosti.

podléhá systému sociálně ukládaných klasifikací (tj. ze strany mocných skupin v rámci téže společnosti), a tím je mu přisouzeno určité místo v jasně definovaném sociálním řádu. Řád je udržován nátlakem, který je na jednotlivce vykonáván sice skrze jeho partnery, avšak děje se nepřímo, prostřednictvím zavedených klasifikací, které internalizoval. Ty určují předpisy a pravidla stanovující, jak se má jedinec v dané situaci či vůči druhému chovat. Je-li dimenze grid nízká, jedinec je ve stavu durkheimovské anomie, nebo se může jednat o mystický stav vytržení, který přetrvává vazby se všemi sociálními pravidly, nebo sem konečně patří i děti s jejich dosud nejasně vyvinutým smyslem pro klasifikaci.

Druhou dimenzi (group) představuje stupeň, v němž je jedinec vystaven nátlaku ze strany ostatních členů skupiny. Dítě je zpočátku téměř zcela ovládáno druhými a teprve v průběhu jeho vývoje slábne osobní nátlak, kterému je vystaveno, a naopak roste jeho závislost na klasifikačním systému, jež si osvojuje socializací. Na záporném konci osy group si lze představit osamělého jedince, žijícího mimo jakoukoli skupinu, jejíž členové by na něj mohli vyvíjet nátlak [Douglas 1996: 57–61].

Obr. 1: Schéma grid-group podle Douglasové

Zdroj: Douglas 1996/1970: 60, upraveno.

Již v počáteční fázi rozvoje teorie grid-group Douglasová rozlišila čtyři různé typy sociálních systémů. Společnosti s vysokou mírou klasifikací regulujících

chování jednotlivců a současně vysokým nátlakem vykonávaným na jednotlivce ostatními členy jeho skupiny, označené jako *systémy vysoké klasifikace*, našla v tak různých prostředích, jako je kmen Tallensiů v Ghaně, středověké kláštery nebo moderní byrokratické systémy. Společnosti, v nichž je úroveň klasifikace regulující chování jednotlivců nízká, ale tlak vyvíjený členy skupiny vysoký, jsou typicky nevelkého rozsahu, a dostaly proto označení *malé skupiny*. Patří sem středoafričské kmeny, a jak uvidíme později, také aktivistické skupinky a komunity uvnitř moderních (post)industriálních společností. Další dva typy sociálních systémů spojuje vysoká úroveň grid a zejména specifický způsob utváření sociálních vztahů, který se vyznačuje nízkou mírou začlenění do skupiny. Sociální vazby k druhým každý jednatel navazuje více nebo méně dobrovolným výběrem z ostatních členů společnosti a výsledkem je sociální uspořádání složené ze sítí osobních vztahů rozprostřených vždy jinak kolem každého jednatelce. Pokud v takové společnosti nejsou podmínky pro objevení se vůdce, kteří by vládli ostatním, jde o *systém vysokého gridu*, jaký představovali např. Ndendeulové v Tanzánii. Pokud naopak ve společnosti vůdci existují, jsou to vzhledem k slabé účinnosti předem daných sociálních klasifikací ti jedinci, kteří zvítězili v konkurenci s ostatními o prostředky a podporu. Tito jedinci budou mít snahu ostatní podřídit svým vlastním příkazům, čili privátní klasifikaci, čímž celý na nich závislý segment společnosti posouvají níže po osách grid i group. Vůdce je ovšem na úrovni grid vždy níže než na něm závislí členové společnosti, pro něž je jím vytvořená klasifikace závazná. Tento typ Douglasová nazývá podle jeho prototypického zástupce z Nové Guineje *systém Velkého Muže*.

V pozdějších pracích se Douglasová snažila o jasnější rozpracování teorie grid-group a její přiblížení požadavkům analýzy moderních industriálních a postindustriálních společností. Zvláště důležitá je z tohoto hlediska její esej *Cultural Bias* [Douglas 1982]. „Kulturní předpojatost“ (*cultural bias*) z názvu eseje je základním pojmem, jímž teorie grid-group označuje kulturní typy, které členům společnosti nabízejí hotové soubory (Wildavsky et al. později řeknou: balíčky) významů pro typizované situace, které zpravidla v životě jednotlivce a skupiny nastávají. Volba termínu „předpojatost“ je signifikantní, ač není Douglasovou nikde zdůvodněna, neboť dobře vyjadřuje povahu slabé determinace, jíž kultura své členy vede k tomu, aby jednali specifickým způsobem.

Dimenze grid je v esej *Cultural Bias* podrobena reinterpetaci a chápána jako míra uznání hodnoty jednotlivce. Čím je stupeň uznání jednotlivce vyšší, tím je grid nižší, tj. jednatelce je více chápán ve své individualitě a méně jako pouhé místo v průsečíku překrývajících se sociálních klasifikací, jež mu jsou uloženy

zvenčí sociální mocí. Dimenze grid má v upřesněném výkladu čtyři složky [Douglasová 1982: 202]: 1. izolace: čím je jedinec více izolován od ostatních silnou sociální klasifikací, tím je jeho umístění na ose grid vyšší; se snížením sociální izolace, tedy na nízké úrovni grid, se objevují její tři další složky: 2. autonomie: schopnost činit rozhodnutí osobně, nezávisle na diktátu sociálně prosazovaných pravidel; 3. kontrola: schopnost podřídit autonomnímu rozhodování i druhé členy společnosti (kteří se tímto podřízením posouvají nahoru po ose grid); 4. konkurence: jedinci se ve snaze maximalizovat vlastní autonomii samou logikou svého jednání dostávají do konkurenčního vztahu k sobě navzájem. Tato jasnější interpretace dimenze grid poskytuje dobře čitelný návod, kam zařadit mnohé ze segmentů moderních individuálních společností, pro které je typická tendence k vyšší autonomii, ale také konkurence mezi jednotlivci.

V téže práci Douglasová také upřesňuje výklad o další alternativě již naznačené v její starší práci, totiž dobrovolném sebevyloučení ze společnosti. Vyloučeného jedince nelze zařadit nikam ani na ose grid, ani group, protože není silně začleněn do žádné skupiny, nepodléhá silným sociálním klasifikacím, které by ho izolovaly od ostatních, ale držely v závislosti na zdroji těchto klasifikací, ani s ostatními nespádá boj o možnost diktovat své klasifikace ostatním. Tento pátý kulturní typ, který Douglasová příznačně nazývá „poustevník“, ovšem ve společnosti hraje roli pasivního pozorovatele, neorganizuje ji a nevede, ale přežívá po jejím boku.

Grid-group jakožto teorie politické kultury

Pro Thompsona, Ellise a Wildavského je základním pojmem analýzy politické kultury způsob života (*way of life*), což je komplex složený jak z psychologických orientací (subjektivní složky politické kultury), tak z chování (objektivní složky politické kultury). Pokud jde o chápání vztahu mezi způsobem života a kulturou, na rozdíl některých – ale zdaleka ne všech – antropologických pojetí, která kulturu se způsobem života ztotožňují (pro starší, ale stále užitečný přehled srov. [Kroeber, Kluckhohn 1963]), *cultural theory* kulturu chápe v užším smyslu jako hodnotový a významový protějšek sociálních vztahů, tj. jako subjektivní pendant pozorovatelného chování. Avšak chování (institucionalizované sociální vztahy) a kultura (hodnoty, přesvědčení, preference) nemohou podle Wildavského et al. bez sebe existovat. Předně proto, že si nelze představit takovou koncepci chování, která by bylo věrná skutečnosti a z níž by přitom zcela vypadla stránka subjektivních významů sdílených aktéry. Dalším důvodem je však to, že

systém chování, který by do sebe neintegrovat určité hodnoty, by svým příslušníkům umožňoval zaujímat libovolné hodnotové postoje. Pak by ale nebyl praktikovatelným způsobem života, tj. i kdyby vznikl, nevytvořil by svým zástupcům vhodné prostředí pro život a uskutečňování cílů, které si vytknou, trpěl by rozparem mezi tím, co slibuje a co umožňuje, a následkem toho by rychle zanikl. *Cultural theory* Wildavského et al. v tradici Durkheima, Parsonse a dalších hodnotám přikládá funkci pojítka společnosti. Jednotlivci institucionalizují morální soudy, které ospravedlňují jejich vztahy s druhými, aby se o ně mohli opírat, když jednají. Tímto způsobem každý příslušník společnosti či, přesněji, kultury pomáhá udržovat kontrolu nad všemi. (Wildavsky 1987: 8). Mluvit o institucionálním uspořádání chování bez kulturní stránky, čili bez sdílených hodnot, nemá smysl, protože teprve hodnoty vytvářejí základ institucionalizace.

Wildavsky et al. základní typologii způsobů života (a „kulturních předpojatostí“) převzatou od Douglasové jen mírně modifikují se zřejmým záměrem, aby byla lépe použitelná pro popis politickokulturní situace moderních společností. Dimenze *group* tedy opět označuje míru, v níž je jedinec začleněn do skupiny a hranice této skupiny jsou jasně definované. Dimenze *grid* popisuje stupeň, v němž jedincovo jednání podléhá společensky sankcionovaným předpisům. Klasifikaci typů politických kultur podle *cultural theory* obsahuje Tabulka 1.

Tabulka 1. Typologie politických kultur podle teorie grid-group

		pevnost hranic skupiny (group)	
		slabá	silná
počet a povaha předpisů (grid)	mnoho a různé	fatalismus (apatie)	hierarchie (kolektivismus)
	málo a podobné	individualismus (konkurence)	rovnostářství (rovnost)

Mimo sociální vztahy: autonomie
(izolace)

Podle Douglas 1970; Wildavsky 1987; Thompson, Ellis, Wildavsky 1990.

Začneme-li v levém dolním rohu tabulky, setkáme se s *individualistickou kulturou*, pro kterou je příznačná nízká intenzita včlenění do skupin a nízká vázanost předpisy regulujícími chování jednotlivce. V této společnosti je každému dovoleno chovat se prakticky libovolně, dokud ho neusměrní střet s rozdílnými zájmy jiných jednotlivců. Typickou individualistickou kulturou je trh (alespoň jako ideálnětypický konstrukt), kde jednotlivci volně vstupují do transakčních vztahů a nejsou při tom vázáni ničím jiným než zákonitostmi nabídky a poptávky.

Společnosti, kde skupinová příslušnost je slabá, ale chování jednotlivce je regulováno předpisy, tj. grid je silný, jsou společnostmi *fatalistickými*. Jednotlivce proti diktátu předpisů, které mu jsou zadávány zvenčí a které on není schopen ovlivňovat, nemůže mobilizovat skupinu, ke které by patřil, protože zpravidla k žádné nepatří nebo jeho vazby na skupiny jsou velmi slabé. Thompson, Ellis a Wildavsky dávají za příklad této kultury tovární dělníky neorganizované v odborech.

Je-li naopak grid slabý, ale skupinová příslušnost silně vyvinutá, jednotlivci se identifikují se skupinou, jasně rozlišují „my“ a „oni“, ale uvnitř skupiny chybí prostředky k rozvrstvení podle moci, vlastnictví i jiných hledisek. Jedná se proto o kulturu rovnostářskou.

Konečně pokud se jednotlivci silně identifikují se skupinou a současně uvnitř skupiny existuje řada předpisů dále rozdělujících členy do vrstev, stavů, kast atd., daná kultura je *hierarchická*.

Opět, jako již u Douglasové, je podle *cultural theory* možné představit si kromě těchto čtyř kombinací také jednotlivce nebo jejich shluky – o skupinách se tu mluvit nedá, kteří se vyhýbají sociální interakci vůbec a nemají tedy své „místo“ na dimenzích grid ani group. Tato kultura – nebo snad přesněji: kulturní předpojatost jednotlivců – je nazývána *izolovanou* či *autonomní* a jejím typickým představitelem je mimo společnost žijící jedinec, „poustevník“.

Kulturní předpojatosti a politické preference

Kulturní předpojatosti společností, skupin či jednotlivců definované na poli vymezeném rozměry grid a group se odrážejí ve způsobech, jimiž tito nositelé kultury jednájí v bezpočtu ohledů: např. v tom, jak chápou přírodu, jak sociálně organizují prostor nebo přistupují ke zdraví, nemoci a smrti. Zajímavějším zjištěním z hlediska tématu našeho zájmu, jímž je způsob uchopení politické kultury společností a skupin, je, že kulturní předpojatosti podle *cultural theory*

předurčují také politické jednání, a zejména že předurčují nejen to jednání, které bylo zahrnuto do definice grid a group, a je tedy v kulturních předpojatostech obsaženo tautologicky, jako je vztah k autoritě (dimenze grid) nebo příslušnost ke skupině (dimenze group). Kulturní předpojatosti také určují preference, které jedince vedou k tomu, aby podporoval různé směry veřejné politiky, jako například v oblasti ochrany životního prostředí (kulturní podmíněnost vnímání rizik spojených s technikou) nebo v sociální politice.

Tezi, podle které preference s ohledem na veřejné politiky mají kulturní původ a nejsou tedy exogenní, za jaké je považuje velmi vlivný proud v soudobých sociálních vědách spjatý s racionalistickou teorií veřejné volby, rozpracoval Wildavsky [Wildavsky 1987]. Častou odpověď, že preference vycházejí z našich zájmů, Wildavsky odmítá s tím, že nic nevysvětluje. Preference vycházejí ze zájmů, ale odkud vycházejí zájmy? Poznání vlastního zájmu nebo preferencí je podle jeho názoru kulturně podmíněno. Jak již víme, každou společnost nebo každý její segment charakterizuje určitý „způsob života“, tj. způsob organizace sociálních vztahů svázaný s určitým souborem hodnot a významů. Víme také, že možných způsobů života, neboli kombinací institucionálního uspořádání sociálních vztahů a odpovídajícího hodnotového systému, které se vzájemně posilují, je omezený počet, přesněji řečeno čtyři. Jednotlivci mají na výběr mezi těmito čtyřmi kulturami a výběr jedné znamená přijetí s ní spjatých institucí a hodnot, a tedy také preferencí. „Utváření preferencí je mnohem spíše jako výběr menu v restauraci z pevně stanoveného počtu možností nebo odevzdání hlasovacího lístku pro stranu bez zaškrtnutých preferencí. Žít lze pouze ty kombinace, které jsou sociálně praktikovatelné, které jsou koherentní, protože lidé k nim mohou být loajální...“ [Wildavsky 1987: 4]. Volba, kterou občané mohou činit mezi kulturami, je ještě omezenější než v případě většiny parlamentních voleb: možnosti jsou pouze čtyři. Nemusí se však obávat, že by toho na výběr bylo málo: kromě základní volby jedné ze čtyř kultur či „způsobů života“ volí také prostředky k dosažení toho, co je obsahem jejich preferencí, to znamená: politiky. Navíc loajalita k jednomu způsobu života není statická a pasivní, ale naopak má podobu procesu neustále opakovaného výběru. Lidé zjišťují, jaké jsou jejich preference, tím, že hodnotí, jak jejich minulé volby posílily nebo oslabily jejich způsob života. Jinak řečeno, svůj způsob života udržují tím, že se stále znova a znova snaží prosadit výběr těch politik, od nichž očekávají, že podpoří jejich způsob života, tj. jejich institucionální vztahy a hodnoty.

S tím souvisí také jeden známý a znepokojivý rys utváření politických preferencí, a sice, že členové moderních společností dokáží mít velmi vyhraněné pre-

ference u prakticky neomezeného počtu témat, tedy zjevně – vycházíme-li z předpokladu, že možnosti skutečně dobře porozumět určitým úsekům reality jsou u každého jednotlivce velmi omezené – i u velkého množství těch, kterým příliš nerozumí³. Wildavského koncepce nabízí elegantní vysvětlení: stačí, aby každý jednotlivec učinil základní kulturní volbu způsobu života a preference takřka jíc dostane „v jednom balíčku“. Odkud se však bere návod, jakou konkrétní preferenci v konkrétním případě vyjádřit? Wildavsky odmítá racionalistická vysvětlení, podle nichž by jednotlivec pokaždé, když má zaujmout politické stanovisko, explicitně zjišťoval, co z rovněž explicitních základních premis jeho kulturní předpojatosti plyne pro daný problém. Spíše jsou lidé schopni zaujmout stanoviska k politickým tématům na základě toho, v čem se všichni pohybují a co dobře znají, tj. jejich sociálních vztahů [Wildavsky 1987: 17].

Jak kulturní předpojatosti ovlivňují vnímání skutečnosti: tři příklady

Kulturní předpojatosti ve smyslu Douglasové, Wildavského et al. podmiňují určité způsoby chování tím, že tvarují hodnotový svět aktérů do takové podoby, která tyto způsoby chování podporuje. Uvedme si zde pouze tři z mnoha příkladů toho, jak kulturní předpojatosti formují politické chování: jeden všeobecný, a proto související i s politickým chováním, druhý týkající se klíčového rozlišení mezi politickou a nepolitickou oblastí a třetí politický v užším slova smyslu.

1. Příroda

Vnímání toho, co je třeba očekávat od „přírody“, je základním postojem ovlivňujícím chování jednotlivce v prakticky neomezeném počtu kontextů a situací. Postoj k prostředí, které jednotlivce obklopuje, se velmi zřetelně odráží i v jeho postoji k druhým členům společnosti, s nimiž (či bez nichž) je schopen zvládat rizika nebo využívat šance spojené s převažujícími sklony v chování přírody, tak jak je vnímá daná kulturní předpojatost [Thompson, Ellis, Wildavsky 1990: 26–33].

³ To se mimochodem podle Wildavského týká i těch nejvzdělanějších. Mnohému sice rozumí lépe než lidé s nižším vzděláním, ale na druhou stranu zaujímají stanoviska a vyjadřují preference k mnohem širšímu okruhu problémů, a tak poměr mezi preferencemi podloženými věděním a všemi preferencemi u nich může být nižší než u méně vzdělaných osob [Wildavsky 1987: 15n].

Příroda dobrotivá. *Individualista* se snaží vyniknout v konkurenci s ostatními členy společnosti a k tomu patří nejen tržní úspěch, ale také schopnost druhé oslnit okázalým konzumem, dokladem moci nad rozsáhlými zdroji. Na přírodu se dívá pouze jako na dobrotivou dávkyni prostředků, které může podle potřeby využívat, aby s jejich pomocí dosáhl svých cílů.

Příroda tolerantní/zvrácená. Pro *hierarchický* typ je podstatné zaujetí jemu příslušejícího místa v rigidně dané struktuře společnosti. Jsou-li členové společnosti tam, kam „přirozeně“ náleží, společnosti jako celku se bude dařit přírodu ovládat a využívat. Pokud však hierarchické rozvrstvení společnosti postihne nežádoucí rozklad, bude to jistě i na úkor harmonického soužití s přírodou. Tomuto hledisku odpovídá pohled na přírodu jako do určité míry tolerantní, ale nad tuto míru zvrácený živel. Dokud se daří ve společnosti udržovat přirozený řád, experti se starají o to, aby se příroda projevovala jako mocná, ale zvládnutelná síla. Narušení „přirozeného“ sociálního řádu však má za následek, že expertní vědění ztratí možnost určovat způsob zacházení s přírodou, míra její trpělivosti bude překročena a vyjeví se její zvrácená a hrozná stránka. Příroda sama potrestá nepřirozenost narušené sociální struktury.

Příroda nevyzpytatelná. Z pohledu *fatalisty* je příroda, nejinak než společnost, nevyzpytatelná temná síla, již není možné ovlivnit. Je proto třeba být připraven i na nejhorší, možné je v podstatě cokoliv. Příroda se tomuto nazírání jeví jako nevyzpytatelná a náladová.

Příroda křehká. Pro *rovnostáře* je příroda nesmírně citlivým systémem, kde velmi malé vychýlení může způsobit katastrofální důsledky. K takto křehké přírodě je třeba přistupovat s maximální opatrností a zasahovat do ní nanejvýš citlivě a spíše výjimečně.

Příroda neohebná. Představa přírody, jíž se vyznačuje *izolovaný* jedinec, je komplexnější. Na rozdíl od předchozích si je vědom její proměnlivosti, a tím je asi pravdě blíže než kterýkoli z předchozích způsobů jejího chápání. Avšak vyvozuje z toho, že nemá smysl se s ní utkávat a vnucovat jí vlastní záměry. Přírodu považuje za neohebnou a nezávislou, žádný z předchozích čtyř způsobů jejího chápání ji nevystihuje dostatečně přesně, protože její podstatou je změna.

Není třeba zvláště zdůrazňovat, že právě vylíčené základní představy či „mýty“ o přírodě se odrážejí v postojích k její ochraně a k ekologickému hnutí (k tomu srov. zejména [Douglas, Wildavsky 1982]). V jisté zkratce však vystihují i celkové vyznění světonázorů utvářených kulturními předpojatostmi.

2. Hranice politického

Druhým okruhem obecných představ, které jsou součástí „kulturních předpojatostí“ a přitom mají eminentní význam pro politiku, je rozlišení mezi politickou a nepolitickou oblastí. Otázka, kudy vede dělící sféra mezi sférou politiky a soukromými záležitostmi, je předmětem neustávajícího konfliktu mezi různými způsoby života.

Rovnostáři se snaží politickou oblast co nejvíce rozšířit: mají podezření, že prohlášení rodiny či firmy za nepolitické oblasti umožňuje, aby v nich přežívaly pozůstatky nerovných mocenských vztahů.

Opačný pól představují *individualisté*, kteří požadují, aby politika byla minimalizována a co nejvíce oblastí sociálního života bylo vnímáno jako doména soukromého rozhodování. Individualisté proto mají sklon obviňovat druhé z politizace problémů.

Fatalisté projevují stejnou nedůvěru vůči politice jako vůči soukromé sféře a snaží se před nebezpečími vycházejícími z obou ukrýt v osobním nebo nanejvýš rodinném soukromí.

Hierarchické kultury přikládají velkou váhu rozdělení jedinců do přesně definovaných skupin lišících se sociálním statutem a mocenským postavením. K tomu patří jasné rozlišení veřejného a soukromého. Politická oblast může být definována různými způsoby, často velmi široce, ale účast na politické moci je velmi přísně regulována a zpravidla je otevřena pouze pro představitele nejvyšších vrstev sociální hierarchie.

Pro asociálního nositele *izolované* kultury se otázka odlišení politické sféry od soukromé neklade [Thompson, Ellis, Wildavsky 1990: 216n].

3. Spravedlnost

Další sférou politicky relevantních představ, jež je teorie grid-group schopna rozlišit a které zde pro ilustraci uvádíme, jsou postoje ke spravedlnosti [Douglas 1982: 225].

Začneme-li u *rovnostářů*, pak se zcela podle očekávání ukáže, že jim je vlastní ideál rovnosti výsledků, ovšem je důležité dodat, že pouze ve vztahu k vlastním členům. V rámci skupiny jsou nerovnosti předmětem kritiky, naopak se podporuje výrazné přerozdělování. Silný sklon vnímat okolí jako nepřátelské a méně hodnotné než vlastní skupina vede k upírání nároku na rovnost jejím nečlenům.

Individualistická kultura je kulturou trhu, který má dát každému příležitost uplatnit potenciál v něm ukrytý a získat pro sebe co nejlepší postavení. Důraz je kladen na rovnost příležitostí, jež je podmíněna zejména stejnou závazností pravidel pro všechny členy společnosti. Ovšem mechanismus trhu ty méně úspěšné postupně vytlačuje do marginalizovaného postavení, a tak je vlastně posouvá vzhůru po ose grid.

Takto přecházejí do *fatalistické* kultury, kde je rovnost jako v podstatě cokoliv jiného, o co by stálo za to usilovat, považována za předmět zbytečného a předem ztraceného úsilí.

V *hierarchických* kulturách je věnováno hodně úsilí a energie zdůvodnění zjevných nerovností mezi členy skupiny, neboť tato kultura je svou podstatou popřením požadavku rovnosti.

V rámci kultury *autonomie* a *izolace* otázka rovnosti nevystává, protože „poustevník“ společnost a její problémy, k nimž patří i rovnost, již dávno opustil.

Právě uvedené tři příklady základních náhledů, v nichž se od sebe liší a jimiž si konkurují způsoby života, ukazují, že „kulturní předpojatosti“ mapují podstatné politické protiklady, jimiž je strukturován politický konflikt ve společnostech každého typu a stupně rozvoje. Druhý příklad, týkající se rozdílných definic politické sféry, navíc vysvětluje, proč Wildavsky et al. mohou termín „politická kultura“ používat pro označení všeobecných kulturních předpojatostí. Definice politického je totiž nedílnou součástí každé kulturní předpojatosti a ač v ní jsou obsaženy mnohé postoje zdánlivě „nepolitické“, odlišení obou je nestálé a nespolehlivé. Záleží na kulturní předpojatosti a jejím konkrétním uskutečnění v dané skupině, co z objektů ve svém okruhu bude považovat za politické.

Změna podle teorie grid-group: kulturní překvapení

Problém kulturní změny je pro každou teorii užívající konceptu politické kultury klíčový. Způsob, jímž teorie ke změně přistupují, je pochopitelně závislý na některých základních předpokladech ohledně povahy kultury samotné. Podle teorie grid-group má problém změny docela snadné řešení díky tomu, že pojetí kultury v ní je uvedeno do těsné souvislosti se způsoby chování. Vzniká pak ale problém nový, který nemusela řešit behavioralistická teorie politické kultury, jíž mohlo být právem předhazováno, že neumí vysvětlit kulturní změnu: a sice jak vysvětlit aspoň relativní stálost politické kultury.

Vztah mezi způsobem života a jeho nositeli není podle teorie grid-group určen vlastnostmi těchto nositelů, např. jejich psychologickými charakteristikami, osobnostními rysy apod., tedy danostmi, které se sice pod vlivem okolností mohou utvářet, ale jsou pro identitu svého nositele v podstatě jednou provždy určující. V tomto smyslu je pojetí kultury v teorii grid-group antipsychologické. Vazba mezi způsobem života a jeho příznivcem je v ní volnější. Není tomu tak, že by jednotlivci způsoby života střídali stejně rychle jako oblečení: každý z pěti způsobů života se vyznačuje schopností vyrovnávat výkyvy ve vzájemném poměru přitažlivostí vzhledem k ostatním a udržovat si náklonnost svých vyznavačů. Daří se mu to především tím, že kulturní předpojatosti ovlivňují vnímání svých nositelů. Individualista vnímá nebezpečí, jež mu hrozí, je-li vystaven působení přírody, jinak než fatalista a příslušníci ostatních kulturních typů. Totéž platí o jiných výsecích kulturně spolukonstituované skutečnosti. To, že kulturní předpojatosti vnímání skutečnosti zkreslují, neznamená na jedné straně, že obraz, který o ní poskytují, je zcela neadekvátní. Na druhé straně to ovšem neznamená ani to, že si dokáží udržet loajalitu svých stoupců navzdory všem nárazům skutečnosti. Určitý způsob života bude opuštěn, když se rozpory mezi percepcí skutečnosti, kterou nabízí, a skutečností samou stanou neúnosnými. Situaci, kdy k tomu dojde, nazývají Wildavsky et al. překvapením [Thompson, Ellis, Wildavsky 1990: 69–75]. Aniž bychom si mysleli, že sami se na rozdíl od jiných na svět nedíváme skrze filtr některé z kulturních předpojatostí a vnímáme jej „tak jak je“, můžeme tuto v podstatě nepřístupnou skutečnost kategorizovat podle toho, kterému ze čtyř způsobů života umístěných ve schématu grid-group v případě konkrétního překvapení nejlépe odpovídá. Vytvoříme-li dvourozměrnou matici všech kombinací mezi zastávanými způsoby života a kulturně podmíněnými modely, kterým skutečnost nejlépe odpovídá, získáme 12 možných kulturních překvapení, která vznikají při nesouladu mezi zavedeným způsobem života a skutečností (Tabulka 2).

Koncept překvapení podle teorie grid-group zde vyložíme na příkladu výše představených kulturních modelů vnímání přírody. *Fatalista* žije v očekávání, že ze strany přírody ho může potkat prakticky cokoli, od nenadálých zisků až po kruté rány, se kterými se ve své pasivní rezignaci již smířil. Pokud chování přírody odpovídá spíše rovnostářskému modelu, tj. příroda je zvládnutelná, pokud naše zásahy do ní omezujeme na nezbytné minimum, výsledkem je, že fatalista se musí neustále vyrovnávat s rozporem mezi touto skutečností a svou strategií založenou na předpokladu, že v přírodě nelze vypořádat žádné pravidelnosti, a tudíž se nelze naučit, jak s ní vycházet (1.). V konfrontaci s přírodou, jak ji vní-

Tabulka 2. Typologie překvapení podle teorie grid-group

zastávaný

způsob života:

skutečnost odpovídá způsobu života:

	Fatalismus	Rovnostářství	Individualismus	Hierarchie
Fatalismus	X	1. očekávané krátkodobé zisky nenastaly	2. období nečekaného štěstí	3. období nečekaného štěstí a neštěstí
Rovnostářství	4. obezřetnost nepomáhá	X	5. druhým se vede dobře	6. druhým se vede dobře
Individualismus	7. schopnosti zůstávají neodměněny	8. naprosté zhroucení	X	9. částečné zhroucení
Hierarchie	10. nic nelze předvídat	11. naprosté zhroucení	12. konkurence	X

Thompson, Ellis, Wildavsky 1990: 71.

má individualismus, tj. jakožto rohem hojnosti, z něhož každý může brát podle libosti, co se mu zlíbí, se fatalista dočká nečekaného štěstí (2.). V případě setkání s přírodou chovající se podle hierarchického modelu (rozumně při správném zacházení, nebezpečně při zacházení nevhodném) na fatalistu, který se vzdal možnosti přírodu ovlivňovat, čekají chvíle, které může interpretovat jako nenadálé štěstí nebo neštěstí (3.).

Podobně lze vyložit i kulturní překvapení čekající na stoupence ostatních životních způsobů. Pokud se tato překvapení stanou častými a ukazují důsledně v jednom směru, což se zřejmě při jednostrannosti každé kulturní předpojatosti a situační omezenosti obzoru každého jednotlivce dříve nebo později stane, jsou jedinci vedeni k tomu, aby svůj dosavadní způsob života opustili a nahradili jiným, který v daných podmínkách chování přírody odpovídá lépe. Situační omezenost obzoru znamená, že každý jedinec se zpravidla pohybuje v pro něj charakteristickém souboru situací, na který se může jeden z konkurenčních popisů přírody hodit lépe než popisy ostatní. To je ovšem způsobeno tím, že soubor těchto situací představuje pouze malou část souboru všech možných situací, pro který již podobné tvrzení o lepší shodě s jednou kulturní předpojatostí a její představou přírody vůbec platit nemusí.

Zbývá se ještě krátce zmínit o možném překvapení pro *poustevníka*. Důležitým definičním znakem izolované kulturní předpojatosti je, že si je vědoma nedostatečnosti všech čtyř sociálně integrovaných životních způsobů a jejich z této nedostatečnosti plynoucího neustálého střídání. Izolovaná kulturní předpojatost je tedy stabilní, pokud chování přírody neustále nabízí důvody k překvapení ostatním životním způsobům. Překvapením vedoucím k rozhodnutí opustit izolovaný způsob života by však mohlo být, kdyby přestalo docházet k překvapením pro stoupence jednoho ze sociálně integrovaných způsobů života, tedy kdyby se svět choval konzistentně s jedním popisem.

„Překvapení“ stoupců životních způsobů jsou médiem, skrze něž se dějí kulturní změny. Přesněji řečeno, mění se rozložení jednotlivců mezi pěti různými kulturními typy. Překvapení byla výše ilustrována pouze na souladu/nesouladu mezi představou přírody a jejím skutečným „chováním“. Stejně tak dobře ovšem může překvapením být nesoulad mezi představou a skutečností u jakéhokoliv jiného objektu. Thompson, Ellis, a Wildavsky nám dávají další příklad svou typologií změn způsobů života, které jsou založeny na nesouladu mezi představou o sociálním uspořádání a skutečností tohoto uspořádání. Dvoudimenzionální mřížka překvapení umožňuje načrtnout všechny možné scénáře přechodů mezi způsoby života. Všech 12 přechodů obsahuje následující výčet. Příklady podané na úrovni individua mají doložit, že k takovýmto změnám skutečně dochází:

1. *Fatalismus – rovnostářství*: izolovaný jedinec, kterého pro sebe získá aktivistická skupinka.
2. *Fatalismus – individualismus*: osoba, která se dopracuje vlastním úsilím k bohatství a úspěchu, „self-made man“.
3. *Fatalismus – hierarchie*: dezintegrovaný jedinec, kterému se po hlubokém sociálním otřesu podaří proniknout do mocenské struktury; na makrorovině „diktatura proletariátu“.
4. *Rovnostářství – fatalismus*: vyloučený člen aktivistické skupiny, který se ocitne v izolaci a bez prostředků.
5. *Rovnostářství – individualismus*: bývalý člen aktivistické skupiny, který se stane úspěšným podnikatelem.
6. *Rovnostářství – hierarchie*: příslušník aktivistické skupiny, který je přijat systémem a stává se součástí establishmentu; „rutinizace charismatu“.
7. *Individualismus – fatalismus*: jedinec, který se po neúspěchu v konkurenčním souboji dostane do sociální izolace.

8. *Individualismus – rovnostářství*: úspěšný podnikatel – konvertita, který se po „prozření“ stane vůdcem rovnostářské sekty.
9. *Individualismus – hierarchie*: úspěšný podnikatel, který z malé firmy vytvoří velký podnik; na makroúrovni „byrokratizace“, podmíněná rostoucí dělbou práce.
10. *Hierarchie – fatalismus*: jedinec, který upadne v nemilost a je vyloučen z hierarchické struktury.
11. *Hierarchie – rovnostářství*: schizmatik, který opustí hierarchickou strukturu a založí rovnostářskou sektu; nebo člen organizace, který z ní vystoupí, aby ji mohl svobodněji kritizovat.
12. *Hierarchie – individualismus*: státní úředník, který odejde do soukromé sféry pracovat jako poradce [Thompson, Ellis, Wildavsky 1990: 76n].

Změny dosud popsané na individuální úrovni se na úrovni celé společnosti počítají a podle výsledného trendu lze mluvit o čtyřech různých typech makrozměn podle způsobu života, který posilují:

1. hierarchie: **byrokratizace**
2. fatalismus: **marginalizace**
3. individualismus: **privatizace**
4. rovnostářství: **radikalizace** [Thompson, Ellis, Wildavsky 1990: 79].

Spojenectví mezi kulturními typy

Zapojení konceptu kulturní změny do výkladu autorům teorie grid-group umožňuje postoupit o další krok na cestě k vystižení politické kultury v její komplexnosti. Kulturní změny ve společnosti přirovnávají k hejnu špačků: navenek se může jevit jako nehybné, avšak uvnitř neustále dochází k přesunům a výměně míst [Thompson, Ellis, Wildavsky 1990: 83–5]. Stejně tak jednotlivci ve společnosti často mění své kulturní předpojatosti, pokud přestanou odpovídat institucionálním podmínkám, v nichž se nacházejí, ale výsledná makrozměna je mnohdy nepatrná, protože jednotlivci se přesouvají všemi směry a protože každá kulturní předpojatost si zřejmě podrží svou adekvátnost pro některá prostředí, a může tedy udržet stávající a získat nové následovníky. Vztah mezi kulturními předpojatostmi a na nich postavenými způsoby života se však vyznačuje neustálou soupeřivostí. Aby způsoby života zlepšily své vyhlídky na úspěch v konkurenčním boji, navazují mezi sebou účelová spojenectví zaměřená proti jejich společným hlavním nepřátelům. Navíc, jak již jsme viděli výše, každá kulturní předpojatost je filtr, jímž lze vidět jen část skutečnosti, zatímco jiné její stránky

mu zůstávají skryty. Stoupenci každé kulturní předpojatosti tak jsou trvale vystaveni riziku, že nezaznamenají dlouhodobě hrozící nebezpečí a pocítí příslušné následky. Dokladem toho je podle Wildavského et al. osud jednostranného individualismu v hraničních oblastech Spojených států v 19. století, rovnostářství v komunistické Číně a Kambodži a silného hierarchismu v Sovětském svazu na konci jeho existence. Navazování aliancí toto riziko snižuje [Thompson, Ellis, Wildavsky 1990: 89].

Nejběžnější spojenectví mezi způsoby života, která nacházejí svůj výraz v politické realitě mnoha společností, jsou tato:

Individualismus a hierarchie. Toto spojenectví bývá často označováno jako „establishment“. Je vzájemně prospěšné, protože individualistům zaručuje nedotknutelnost vlastnických práv a hierarchům nabízí podmínky většího ekonomického růstu a inovace plynoucích ze zvýšené konkurence. Napětí mezi oběma způsoby života však přetrvává. Individualisté nesou nelibě hierarchické omezování konkurenčního boje, hierarchie se obává narušení společenského řádu a více jí zajímá osud těch, kteří v konkurenčním boji neuspěli.

Rovnostářství a fatalismus je aliancí zaměřenou proti establishmentu. Téměř zcela vychází z podnětu rovnostářů, kteří mezi fatalisty hledají a nacházejí důvody pro své stížnosti vůči zavedenému běhu věcí. Fatalisté se však k rovnostářům v jejich nadšení pro správnou věc nepřidávají, což tuto alianci činí slabou a udržuje ji v opozici proti vládnoucí koalici hierarchů a individualistů.

Rovnostářství a hierarchie. Toto spojenectví může být výsledkem snahy rovnostářů mocensky prosadit své cíle ve společnosti. Rovnostáři se snaží využít hierarchii k naplnění přerozdělovacích ideálů. Příznivcům hierarchie činí rovnostářství přijatelným jejich přesvědčení, že je třeba pomáhat znevýhodněným členům společnosti. Mezi oběma složkami však stále panuje napětí. Rovnostáři se těžko vyrovnávají s důrazem na autoritu, jež je vlastní hierarchickému uspořádání. Pro hierarchii je obtížně přijatelná snaha egalitářů zrušit rozdíly ve společenském postavení. Tato kombinace kulturních předpojatostí má být typická pro levicové strany u moci, jako jsou např. skandinávští sociální demokraté nebo němečtí Zelení, a to včetně naznačených napětí, která takové spojenectví v sobě nutně obsahuje.

Rovnostářství a individualismus. Jinou cestou, jíž mohou rovnostáři dosáhnout podílu na moci, je spojenectví s individualisty. Obě předpojatosti s nízkou úrovní grid sdílejí zaujetí proti autoritě. Naopak rozděluje je pohled na rovnost. Pro rovnostáře není přijatelné individualistické zdůrazňování rozdílu v ekonomickém postavení, naopak individualisty dráždí důraz na skupinovou

solidaritě, který pozorují u svých egalitářských partnerů. Historickým příkladem této aliance je podle Wildavského et al. éra prezidenta Jacksona v USA.

Spojenectví individualismu nebo hierarchie s fatalismem neposkytuje zúčastněným stranám nějaké zvláštní výhody. Navíc fatalismus je více méně samozřejmým protějškem těchto způsobů života, což úplně neplatí o rovnostářství. Individualismus a jeho lýtý konkurenční boj plodí fatalisty. Hierarchie s fatalisty počítá ve svém všeobsahujícím rozvržení společnosti na nadřazené a podřízené vrstvy. Fatalisté sami jen pasivně přijímají zacházení, jakého se jim dostává ze strany kteréhokoli ze tří aktivních způsobů života.

Závěr: kritické poznámky k teorii grid-group

Z předchozích výkladů by mělo být pro čtenáře patrné, že teorie grid-group nechce nabídnout nic méně než univerzálně platný rámec pro popis a výklad klíčových politických fenoménů založený na velmi úsporném souboru předpokladů majících apriorní povahu. Ohlašování nového „paradigmatu“ není až tak častou záležitostí ani v silně konkurenčním, a tím k přehánění a zveličování výkonů nakloněném prostředí současných společenských věd, neboť každý takovýto nárok se vystavuje nebezpečí drtivé kritiky, revizí a vyvrácení. V případě kulturní teorie se její bombastická sebe prezentace jako nového paradigmatu pro zkoumání politiky vskutku jeví jako přemrštěná, což ovšem neznamená, že v přístupu samotném nelze najít řadu zajímavých podnětů. V závěrečných pasážích se omezím na upozornění na hlavní slabá místa teorie, která podle mého názoru nutí každého jejího potenciálního stoupence k zamyšlení, zda vůbec, v jakých situacích a s jakým poznávacím výtěžkem je použitelná.

1. První a nejzákladnější kritika musí směřovat k podezření, že teorie grid-group selhává jakožto nástroj *vysvětlení* sociálních jevů. Obě dimenze a všech pět způsobů života či kultur jsou sice chápány ve strukturalistickém smyslu jako určité apriorní schéma, podle něhož se utváří sociální skutečnost. Nikde však autoři teorie grid-group nepodávají odvození tohoto schématu jako skutečně apriorního, ale naopak považují za zřejmé, že kategorie toto schéma konstituující velmi dobře odpovídají pozorování skutečnosti. Současně se však kategorie schématu grid-group používají k vysvětlení toho, jak skupiny a společnosti (ba i jedinci: další linie kritiky, již představuje názor, že nositeli kultury jsou jednotlivci, v této souvislosti nelze dále sledovat) jednají. Kruhovitost postupu je až příliš zřejmá: nejprve se z empiricky se vyskytujících shluků chování a hodnoto-

vých orientací vyabstrahuje pět čistých typů, aby tyto typy byly vzápětí použity na vysvětlení chování, jehož jsou idealizovaným koncentrátem.

Polemizovat lze i s tzv. teorémem nemožnosti, jak ukáží vzápětí. Pokud jej však prozatím podržíme v platnosti, může se zdát, že vysvětlovací hodnota schématu grid-group spočívá v tom, že redukuje komplexitu politického života, politického chování a hodnotových orientací na pět základních kulturně podmíněných typů, s nimiž se pracuje snadněji než bez nich. Ovšem teorém nemožnosti stanoví pouze to, že každý jednotlivec náleží k jednomu z pěti kulturních typů, ale neposkytuje vodítko k určení toho, kdo kdy a z jakých důvodů je reprezentantem každého typu. Popis moderních průmyslových společností jako společností s historicky nebývale silným zastoupením individualistického kulturního typu je jistě výstižný, ale „vysvětlení“ tohoto stavu, který je teorie grid-group schopna nabídnout, je zoufale nedostačující, respektive vůbec neexistuje. V sociálním světě složeném z omezeného počtu ideálních kulturních typů, definovaných tak široce jako v teorii grid-group, tj. se zahrnutím současně chování i hodnot, už mimo kulturu nezbyývá nic co by mohlo sehrát roli příčiny sociálních procesů. Vysvětlení změny založené na vágním konceptu porušení shody mezi způsobem vnímání světa, jaký nabízí určitý kulturní typ, a tímto světem samotným je abstraktní a nehistorické.

2. Další závažný problém zpochybňující přijatelnost teorie grid-group pro kritického pozorovatele spočívá v nejasném vymezení vlastního předmětu jejího zkoumání, tj. způsobů života a jim odpovídajících kultur, či kulturních předpojatostí, a jejich vzájemných vztahů. Některé pasáže z prací Wildavského et al. ukazují, že způsob života autoři chápou situačně jako sociální kontext, v němž se jednotlivec (!) nachází. Pak ovšem kultura přestává být setrvačným činitelem v determinaci lidského chování, který je trvalejší než střídání momentálních situací a který vůbec tyto situace definuje. Tuto námitku lze ilustrovat na příkladu teorie kulturní změny vyložené výše. V jakém smyslu představují např. typy přechodů od jednoho způsobu života k druhému kulturní změnu? Většina příkladů uvedených autory na dokreslení toho, co se míní konkrétním způsobem přechodu, má ráz situační: např. jedinec učiní něco, co vede k jeho vyloučení z hierarchické struktury a uvrhne ho do pasivního postavení a tomu odpovídajícího sociálního prostředí. Nedá se ani říci, že by zde kultura fungovala jako motivace či orientace k jednání, jedinec jistě není motivován fatalismem k tomu, aby se nechal vyloučit z vládnoucí hierarchie (pak by se ostatně nejednalo o změnu *jeho* způsobu života). Naopak lze očekávat, že u něj i po jeho vyloučení

bude přetrvávat kulturní předpojatost jeho předchozí hierarchické zkušenosti. Námitka platí, i když se připustí, že jedinec bude okolnostmi nucen přizpůsobit svou kulturní volbu své nové situaci. Situační změna (např. z hierarchického prostředí pevných skupinových i individuálních předpisů do prostředí charakterizovaného neexistující nebo slabou příslušností ke skupině, což je výše uvedený případ vyloučení z hierarchické struktury) vyvolá tlak k proměně přijímaného způsobu života. Avšak způsob života a kulturní předpojatost jsou něčím jiným než plynule se měnící sociální situace. Vyjasnění této komplikace se Wildavsky et al. bohužel dostatečně nevěnují.

3. Problém použitelnosti teorie grid-group zůstane závažný i tehdy, omezíme-li její záměry z vysvětlení na deskripci. Zde se jako předmět kritiky nabízí způsob konstrukce schématu grid-group. Proč právě neprostupnost skupinových hranic a intenzita vnějškově vnucované klasifikace mají být dvěma základními konstitutivními dimenzemi kulturního schématu? A dále, v přímém protikladu k teorému nemožnosti se lze také ptát: proč jen tyto dvě dimenze? Přidání kategorie „poustevníka“ jako pátého kulturního typu konzistenci odvození základních kulturních typů nabourává, případně zavádí další dimenzi, která by při konsekventním uplatnění měla vést k rozlišení celkem osmi typů kultury. Velmi sporným se přece jeví základní náhled teorie grid-group, a sice že oněch kulturních „balíčků“, o kterých mluví autoři *cultural theory* [Thompson, Ellis, Wildavsky 1990: 264], mají příslušníci každé lidské společnosti k dispozici pouze čtyři nebo pět. Vezmeme-li v potaz obrovskou komplexitu sociálního života a množství prvků, z nichž se každý způsob života nebo kultura skládá, zdá se velmi málo pravděpodobné, že by všechny tyto prvky měly sklon vytvářet pouze čtyři nebo pět konzistentních shluků, které si mezi sebe dělí členy společnosti a fungují tak jako základní princip sociální diferenciacce a současně i organizace. Také na empirické rovině se jeví jako dosti snadný úkol najít příklady jednotek charakterizovaných jednotnou kulturou, kterou nelze ztotožnit s ani jedním z pěti typů postulovaných teorií grid-group.

Přes tyto výhrady, nebo přesněji: i s plným vědomím jejich závažnosti, je možné říci, že teorie grid-group si může nárokovat alespoň tu zásluhu, že originálním způsobem osvěžila nesporně základní a v podvědomí sociálních věd již dlouho přítomnou, ale už poněkud oposlouchanou, ač zatím velmi málo zužitkovanou myšlenku, že jednou přístupovou cestou k porozumění politickému životu, jakož i sociálnímu životu vůbec, je cesta vycházející od významů, hodnot, defi-

nic situací a dalších „subjektivních“ složek lidského jednání. To není zase až tak málo.

Literatura:

- Almond, Gabriel A., Verba, Sidney (1963). *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park: Sage Publications.
- Douglas, Mary (1982/1978). „Cultural Bias“. In *In the Active Voice*. London: Routledge & Kegan Paul, 183–254. (Původně vyšlo jako Occasional paper No. 35. London: Royal Anthropological Institute.)
- Douglas, Mary (1996/1970). *Natural Symbols. Explorations in Cosmology*. London: Routledge.
- Douglas, Mary (ed.) (1982). *Essays in the Sociology of Perception*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Douglas, Mary – Wildavsky, Aaron (1982). *Risk and Culture*. Berkeley: University of California Press.
- Ellis, Richard J. – Thompson, Michael (eds.) (1997). *Culture Matters. Essays in Honor of Aaron Wildavsky*. Boulder, Co.: Westview Press.
- Greiffenhagen, Martin, Greiffenhagen, Sylvia (eds.) (2002). *Handwörterbuch zur politischen Kultur der Bundesrepublik Deutschland*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Grendstad, Gunnar (2003). „Comparing Political Orientations: Grid-group Theory versus the Left-Right Dimension in the Five Nordic Countries“. *European Journal of Political Research* 42: 1–21.
- Gross, Jonathan L. – Rayner, Steve (1985). *Measuring Culture. A Paradigm for the Analysis of Social Organization*. New York: Columbia University Press.
- Inglehart, Ronald (1988). „The Renaissance of Political Culture“. *American Political Science Review* 82 (4): 1203–1230.
- Jann, Werner (1986). „Vier Kulturtypen, die alles erklären? Kulturelle und institutionelle Ansätze der neueren amerikanischen Politikwissenschaft“. *Politische Vierteljahresschrift* 27 (4): 361–77.
- Kaase, Max (1983). „Sinn oder Unsinn des Konzepts ‚Politische Kultur‘ für die Vergleichende Politikforschung, oder auch: Der Versuch, einen Pudding an die Wand zu nageln“. In Max Kaase, Hans-Dieter Klingemann (eds.) *Wahlen und Politisches System. Analysen aus Anlaß der Bundestagswahl 1980*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 144–171.
- Kroeber, A. L. – Kluckhohn, Clyde (1963/1952). *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York: Random House.
- Laitin, David D. (1995). „The Civic Culture at 30“. *American Political Science Review* 89 (1): 168–173.
- Řeháková, Blanka (2001). „Determinanty vztahu k ochraně životního prostředí“. *Sociologický časopis* 37 (4): 479–498.
- Soukup, Václav (2000). *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál.
- Thompson, Michael – Ellis, Richard – Wildavsky, Aaron (1990). *Cultural Theory*. Boulder: Westview Press.

- Thompson, Michael – Grendstad, Gunnar – Selle, Per (1999). *Cultural Theory as Political Science*. London: Routledge.
- Wildavsky, Aaron (1987). „Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Preference Formation“. *American Political Science Review*, 81 (1): 3–21.
- Wildavsky, Aaron – Laitin, David D. (1988). „Political Culture and Political Preferences“. *American Political Science Review*, 82 (2): 589–596.

Grid-group theory.....

Marek Skovajsa

This article offers a critical discussion of the so-called cultural theory, an approach that has evolved within political science as a culturalist alternative to the predominant rational choice models. While the introductory section contains a short overview of the development of cultural theory, the bulk of the article is concerned with its central themes, starting with the seminal work of the British social anthropologist Mary Douglas and later focusing on the so far most systematic exposition of this approach in the volume *Cultural Theory* produced by a circle of authors around the late American political scientist Aaron Wildavsky.

The following claims about the nature of social life are highlighted as the basic premises of the cultural theory: 1. societies tend to develop ways of life, i.e. patterns of action and thinking largely congruent with each other. These ways of life are not arbitrary in the sense that it is not possible to combine any values or patterns of thought with any institutions or patterns of behaviour. 2. The ways of life can exist only in viable forms, of which there are at most five instances. At the same time, the viable ways of life mutually support each other and are dependent on each other, with the consequence that there are, in fact, five, not less, viable ways of life. 3. All ways of life are characterised by a set of shared meanings, values and beliefs that form a certain cultural bias. The five ways of life or cultural biases are these: hierarchy, fatalism, individualism, egalitarianism and isolation.

The basic theoretical model of ways of life used by cultural theory, the so called grid-group scheme, was developed by Mary Douglas most notably in her texts *Natural Symbols* and *Cultural Bias*. Douglas' interpretations of both the grid and group dimension are discussed and a shift of emphasis in her interpretation of the grid dimension that occurred between the two aforementioned texts is addressed.

The next section deals with the appropriation and creative development of the grid-group approach in cultural theory. Next to the exposition of the basic principles set forth above, attention is paid to the adaptation of the grid-group scheme to the needs of the political science and policy-oriented research. Given the prominent role accorded to preferences in rational choice models, the article discusses Wildavsky's criticism of the premise that preferences are exogenous. His observation is recalled that individuals

form preferences on a broad variety of topics, on which they are most likely to possess no detailed knowledge. Individuals have such a wide range of preferences, because they can "derive" them, obeying a certain cultural logic, from the way of life to which they adhere.

In a further section, three examples are given of how, according to proponents of cultural theory, cultural biases shape perceptual frameworks and, through these, also behaviour of individuals. These examples are: views of nature, definitions of what is political and conceptions of social justice. Another salient topic in the cultural theory that is discussed is its theory of change that is frequently considered a weak spot of most culturalist approaches. The article explains the cultural theory position that individuals and groups can change their ways of life because in any society surprises, defined as overt conflicts between what a cultural bias makes one expect and what actually happens, occur and these surprises lead individuals to change their way of life. The permanent flux and interchange of cultural attachments among individuals and groups, which is how Cultural theory represents the social world draws our attention towards another aspect of cultural reality, namely the frequent formation of alliances between different ways of life that helps them obtain competitive advantages in the cultural competition.

The concluding section offers a series of critical remarks addressed to the cultural theory: 1. Culture as conceptualised by Wildavsky et al. cannot be used for non-circular explanations of behaviour, since its categories are, in the last analysis, abstractions from observed behaviour. 2. What is called culture is, in fact, the situational context of behaviour, since many of the examples used by the authors are descriptions of situations rather than characterisations of ways of life or cultures. Whereas cultures are rather stable, situations can change abruptly and follow a logic that might have little to do with culture. 3. The grid-group scheme can be criticised even if it is not intended to be used for explanation of behaviour, but solely for its description. The selection of the two dimensions grid and group is arbitrary, the addition of a fifth cultural category, that of isolation or the hermit's way of life, negates any logic of construction on which the authors insist so much. In spite of these criticisms, however, the article concludes on a reconciliatory note, emphasising the importance of the contribution cultural theory has made to the study of cultural conditioning of social life in general.